

В. В. НИКИФОРОВ БЫЫСТАПКАНЫ ТЭРИЙЭЭЧЧИ

Саха сиригэр тыа хаһаайыстыбатын быыстапкаларын тэрийии историята олох үөрэтиллэ илик буолан, историография ити салаата аһаҕас турар. Билигин доцент С. Н. Горохов салайытынан дипломнай үлэбэр 1923 сыллаахха атырдыах — алтынны ыйдарга Москваҕа ытыллыбыт I Бүтүн Союзтааҕы тыа-хаһаайыстыбаннай быыстапкатыгар Саха сирин кыттытытын тематыгар үлэлибин. Кыһынҕы сынньалаҥым кэмигэр 1992 сыллаах тохсунньу — кулун тутар ыйдарга Москваҕа норуот хаһаайыстыбатын Киин государственнай архивын фондаларыгар уонна В. И. Ленин аатынан библиотекаҕа үлэлэтэлээтим. *. Архив докумуоннарын үөрэтии түмүгэр ити этиллэр быыстапка Саха сиригэр аналлаах секциятын салайааччынан республика бөдөҥ общественной деятелэ Василий Васильевич Никифоров үлэлээбитин быһаардым.

Советтар Бүтүн Россиятааҕы съездэрин быһаарытыгар олобуран БСКСК Президиума 1922 с. алтынны 19 күнүнээҕи уураабынан 1923 сыл атырдыах ыйыгар Бүтүн Россиятааҕы быыстапка ытыллар сиринэн Москва Крымскай муостатын аттыгар билинги М. Горькай аатынан культура уонна сынньалаҥ паркатын болуоссатын быһаарбыта. Кэлин быыстапка Бүтүн Союзтааҕы диэн уларытан ааттаммыта.

Быыстапка комитета үлэтин 1922 сыл алтынньытыттан 34 үлэһиттээх сабалаабыта. Кэлин БСКСК Президиума 1923 сыл олунньу I күнүнээҕи быһаарытынан быыстапка кылаабынай комитета (БКК) диэн тэрийэн бастайааннайдык үлэлэһитэ. Комитет председателиэн М. Е. Шефлер, кылаабынай директорынан А. Г. Брагин аһаммыттара.

Быыстапка бэлэмгэр эдэр Советскай республика бары государственнай уонна маассабай тэрилтэлэрэ актыбынайдык кыттан барбыттара. Ураты суолта быыстапка бэлэмгэр олохтоох Советтары, партийнай, профсоюзнай, комсомольскай тэрилтэлэри уонна общественной күүстэри тардыыга ууруллубута.

Быыстапканы үөрүүлээхтик арыымы 1923 сыллаахха атырдыах ыйын 19 күнүгэр буолбута. Быыстапка 1923 сыл алтынны 21 күнүгэр диэри үлэлээбитэ. Ол аата быыстапка аана 62 күн аһаҕас турбута, онуоха күнүгэ ортотунан 38.370 киһи сылдыбыта. 65 гектардаах территорияҕа 255 тутуу оҥоһуллубута, сорох экспонаттар көннөрү сарай аһыгар

Автор бу ыстатыйатыгар ити ахтыллар архив дьыалаларыгар сүүрбэтэн тахса төгүл сүгүнэр. Ону маассабай аһааччыга табыгастаах буоллун диэммит сыры ахсын ыйартан туттунубут. (Ред.)

туруоруллубуттара. Экспозициялар сорохторо быыстапка территориятын таһыгар гаһаарыларга тийбиттэрэ. Быыстапка былаанын быһытынан сахалар уонна Саха сирин хотугу народностарын уһаайбаларын көрдөрүүгэ 83 №-дээх учаастак анаммыта. Ол Дальнай Восток, Ойротия, Монголо-Бурятия, ойуур павильоннарын сэргэстэһэ баара.

1922 сыллаахха ахсынньыга быыстапка кылаабынай директора А. Г. Брагин Саха сирин Совнаркомун председателин аатыгар быыстапка олохтоох комитетын председатель уонна түөрт чилиэн састааптаах тэрийэллэригэр телеграмма ыппыта. САСССР Совнаркома телеграмманы ылаат быыстапка олохтоох комитетын тэрийбитэ, председателинэн сир оноһуутун наркомун А. А. Назаровы анаабыта уонна Бүтүн Союзтаабы быыстапка аһыллытыгар экспонаттары тириэртэрэрин биллэритэ.

1923 сыллаахха тохсунньуга Саха сирин бастайааннай представительствотын этии киллэринтинэн Бүтүн Союзтаабы тыа-хаһаайыстыбаннай быыстапкатыгар Саха АССР толору боломуочуйалаах председателин дуоһунаһа олохтоммута. Оноуоха М. К. Аммосов уонна И. Н. Барахов мэктиэлээһиниэринэн Совнарком ити дуоһунаска биллиилээх общественной деятели Василий Васильевич Никифоровы (1866—1928 с.с.), солбуйааччынан тутуу техникэ З. Д. Жироховы бигэргэтэлээбитэ. Ити курдук быыстапка Саха сиринээби отдела тэриллибитэ.

Сотору буолаат Москвага манньк ис хоһоонноох телеграмма тийбитэ: «Билигин кэмгэ республика киниттэн тутулуга суох биричинилэр үөскээбиттэринэн Бүтүн Союзтаабы быыстапкаба кыттар кыаба суох». Телеграммаба Саха АССР Совнаркомун председателин солбуйааччы А. Д. Стефанюк уонна сир оноһуутун наркома А. А. Назаров илии баттаабытара. Биллэрин курдук, ити кэмгэ Саха сирингэр Пепеляев генерал авантюрата саҕаламмыта. Ити телеграмманы ылан баран 1923 сыл олунньуга В. В. Никифоров Совнарком председателигэр И. Н. Бараховка анаан сурук ыппыта, онно Саха сирэ ити быыстапкаба кыттарга хайаан да наадалаабын дакаастаабыта. Олохтоох выставком председателэ А. А. Назаров аатыгар И. Н. Барахов илии баттааһынаах үс тыллаах документ тийбитэ: «Оҕоньору өйүүр наада». Бука ол иһин буолуо, кулун тутар 15 күнүгэр А. Д. Стефанюк уонна А. А. Назаров Москваба быыстапка кылаабынай директорун аатыгар Саха сирэ быыстапкаба кыттарын биллэрэн уонна сметатын ыйан телеграмма ыппытара.

1923 сыл ыам ыйын 13 күнүгэр главвыставком Саха сиринээби выставком председателиттэн Назаровтан, төһө да аһары алдьаныы-кээһини, курааннааһын тахсыбытын үрдүнэн, экспонаттары хомуйуу ситиһилээхтик баран иһэрин, экспонаттар үгүстэрэ биридэм оноһуктартан туралларын, булду уонна сүөһү итинтин көрдөрөллөрүн туһунан телеграмманы туппута. Ол иһин Саха АССР боломуочуйалаах председателэ В. В. Никифоров 1923 сыл ыам ыйын 19 күнүгэр главвыставком аадырыһыгар анал сурук киллэритэ. Суругар Саха сирин салаатыгар оноһулуохтаах экспозициялар уонна тутуулар ханныктарын барыллаан ыйбыта. Сурук улахан өтгө экспонаттары булар уонна Москвага атаарар соруктаах главвыставком боломуочуйалаах председателэ Саха сирингэр барара наадалаабын быһаарарга анаммыта. Оноуоха манньк биричинилэри аҕалтыыр:

1. Тэрилтэлэртэн уонна биридинлээн дьонтон тус бэйэтинэн сылдьан экспонаттары хомуйуохтаах;

2. Ыччаттартан уонна тыаба олохтоох ыаллартан экскурсаннар бөлөхтөрүн тэрийтиргэ көмөнү өнгөрүөхтөөх;

3. Хомуллубут экспонаттар тиэллэн уунан уонна тимир суолунан түргэнник, харгыһа суох тийээлэрин дыһайахтаах.

Итилэри бэлиэтээн туран Дьокуускайтан Москваба айан ыараханын, онуоха главвыставкомтан мандаттаах эппиэттээх киһи баар буоларын ыйар. Саха сиригэр бара сылдыы биир сүрүн соругунан тыа хаһаайыстыбатын уонна кустарнай-промышленнай быыстапканы кинигэ билдириннэрин, дойду киһи оройуоннарын экономической күүскэ сайдыыларын пропагандалааһын буолуохтаах. Саха сирин үлэһиттэрэ итилэри олох да билбэттэр.

Главвыставком В. В. Никифорова быыстапка кылаабынай директорун А. Г. Брагин илии баттааһыннаах мандаты биэрбитэ. Быыстапка дьаалаларын дьаһайааччы С. К. Чайнов биэрбит суругар «главвыставком үлэһитэ В. В. Никифоров Саха Автономнай Советскай Социалистическай Республикатыгар экспонат хомууругар командировкаларын, бары учреждениялар, тэрилтэлэр киниэхэ экспонаттары хомуйарыгар уонна таһаастаан ытырыгар көмөлөһөллөрүгэр» көрдөһүүлэрэ ыйыллар. Бэс ыйын ортотугар Усть-Кутка кэлэн, быһыны-майгыны кытта билсипэн баран, главвыставком чилиэнин Г. И. Лебедев аатыгар телеграмма ытар: «Уу таһыма түһэн улахан харгыстаныы тахсыбытынан «Лензолотоны» кытта сибээстэнэнгит экспонаттары Усть-Кутка, Жигаловоҕа тиэрдэргэ кыра уйуктаах борохуоту биэрэллэригэр кэпсэтиһэргитигэр көрдөһүөн. Дьокуускайга экскурсаннар ахсааннара төһө буоларын биллэринг. Экскурсаннар уу суола сабыллыан иннигэр төһүүхтээхтэрин учуоттаангыт, Саха Республикатын инники киллэрэргэ кыһаныг». Ити телеграммаҕа хардаран Лебедев «Лензолото» аадырыһыгар сурук ытар. Онон Ленаҕа уу таһыма түспүтүнэн экспонаттары Усть-Куттан атын борохуотка сүөкээһингэ дьаһал ылалларыгар этиллэр Усть-Куттан Жигаловоҕа экспонаттары тиэрдэргэ биир борохуоту аныыр дьаһалы биэрэригэр көрдөһөр. От ыйын 9 күнүгэр Лебедев Саха сириттэн иһэр экспонаттары Качугтан Иркутскай станцияҕа диэри босхо автомобилынан тиэйэн илдьэллэригэр «Лензолотоҕа» телеграмма ытар.

Төһүүрүн эрдэттэн дьаһанан баран, В. В. Никифоров Дьокуускайга кэлэн куоракка уонна куорат тулатынаагы дэриэбинэлэргэ тус бэйэтинэн салайан экспонаттары хомуйууну ситиһинилээхтик ыппыта. Барыта ыйааһынынан 60-ча буут атыннык эттэххэ, 960 кг кэрингэ экспонат хомуллубута. Итини сэргэ Бүтүн Союзтаагы тыа-хаһаайыстыбаннай быыстапкаҕа экскурсаннары сүүмэрдээн, тэрийэн ытыгынан күүскэ дьарыктаммыта. Онуоха киһи «экскурсаннар ортолоругар тыа-хаһаайыстыбатын өрө көтөҕүүгэ тус бэйэлэринэн хайыы-үйэ кыттыбыт дьоннор хабыллыахтаахтарын туһунан Наркомзем иһинээҕи Национальностар Советтарын ыгырыытын кытаанахтык тутуспута. Онон киһи экскурсаннар састааптарыгар олохтоох культурнай күүстэр — агрономнар, кооператордар, учууталлар, студенттар, советскай сулууспалаахтар кинирэллэрин ситиспитэ. Хомойуох иһин, Саха сириттэн кыттыбыт экскурсаннар испинһэктэрэ кыайан көстүбэтэ.

Экспонаттарын илдьэ 14 №-дээх баржаҕа олорсон, В. В. Никифоров Дьокуускайтан Киренскэйгэ устан тийбитэ уонна онтон Москваба автомобили Качугка ытарга дьаһал биэрэллэригэр, борохуот салалтатын буруйунан сорох экспонаттар ууга илийбиттэрин телеграмманан биллэрбитэ. Главвыставком Саха сириттэн иһэр 60 буут экспонаты Качугтан аҕаларга автомобиль ытталларыгар тиэтэллээх телеграмманы Иркутскайга хаттаан ыппыта.

Главвыставком Союз бары республикаларыттан кээмэйин, төһө сир ыларын ыйан туран экспонаттар сиһилии испинһэктэрин ытталларыгар модьуйбута. Онуоха хардаран Саха сиринээҕи выставком председателэ Назаров Москваба тыа хаһаайыстыбатын культураларын сиэмэлэрэ, араас түүлээх, минералогическай таастар, тыа хаһаайыстыбатыгар туттуллар тэриллэр, бэйэ оҥоһуута дьэ тэриэбэлэрэ, фотографиялар,

ойуур хаһаайыстыбатын көрдөрөр матырыйааллар уонна да атыттар ытыллаллар диэн телеграммалаабыта.

Экспонаттарын илдьэ Качугка тийэн баран В. В. Никифоров транспорт суох буолан харгыстанан, Наумовка көмө көрдөөн телеграммалыырга күһэллбитэ. Онуоха биридэрэ Иркутскайга губвывставкомна телеграммалаабыта: «Дьокуускай экспонаттара Качугка хаайтардылар. Түргэнник тийэн илдьэргэ көмөлөһөргүтүгэр». Ити кэнниттэн эрэ автомобиллары ытаннар, Саха сириин экспонаттара атырдыах ыйын ортотугар Иркутскайга тиэрдиллибиттэрэ, онтон салгыы тимир суолунан Москвага атаарылларга бэлэм буолбуттара. Манна эмиэ Никифоров транспорт күчүмэбэйиттэн Москвага Лебедевтэн 1923 сыл атырдыах ыйын 17 күнүгэр телеграмманан көмө көрдүүргэ тийибитэ, экспонаттар Москвага быыстапка сабыллытыгар эрэ тийээр туруктаммыттарын ыйбыта. Поезтар айаннара олус бытаанынан суол-иис наркоматыттан кинилэр вагоннарын пассажирскай поездка холботорго дыһал биэрэллэригэр көрдөспүтэ. Лебедев сол күн транспорт отделын сэбиэдиссэйэ Бурковтан суһал дыһалы ыларыгар көрдөспүтэ. Атырдыах ыйын 28 күнүгэр Иркутскай тимир суолун станциятыттан Саха сириин таһаһаһа тиэллбит вагонун нүөмэрин суһаллык биллэрэллэригэр телеграмма кэлбитэ. Ол кэнниттэн Саха сириин экспонаттара дэ Москвага атаарыллыбыттара. Олор Иркутскайтан атырдыах ыйын бүтүүтэ биитэр балабан ыйын сагатыгар ытыллыбыт буоллахтарына быһа хөлуйан балабан ыйын ортотун диэки тийиэхтээхтэр этэ. Москвага быыстапка предствителинэн уонна тутууга салайааччынан Никифоров солбуйааччыта тутуу техникэ З. Д. Жирохов хаалбыта, кини Саха сириин павильонун бэлэм оҕорбут буолан, кэлбит экспонаттар тутта павильонна тиэрдилибиттэрэ, быыстапканы аһыга бэлэмнэни саҕаламмыта.

Москвага быыстапка Саха сириинэби секциятын аһыллыта 1923 сыл балабан ыйын ортотун диэки буолбута. Сүүһүнэн аабыллар экспонат туруоруллубута. Саха сириттэн анаан барбыт экскурсиялар алтынны сагатын диэки сылдыбыттара сабаҕаланар. Архив матырыйаалларыгар экскурсаннар чопчу ахсааннара ыйыллыбатах. Биһиэхэ биллэринэн Дьокуускайтан үс экскурсия тэриллбитэ, Дьокуускай куораттан экскурсаннар биэс бөлөхтөрө сылдыбыта биллэр.

Сахалар олохторун көрдөрөр этнографическай коллекциялары хомуйууга, бары экспонаттары научнайдык сааһылаан, быһааран суруйууга В. В. Никифоров уһулуччу үтүөлэрэ быыстапка үрдүкү наҕараада тынан — бастакы степеннээх Бочуотунай дипломуна бэлиэтэммитэ. Итинник степеннээх дипломуна Союз үрдүнэн барыта 14 киһи эрэ наҕараадаламмыта.

Үөһэ аҕалыллыбыт чаччыларга олобуран биһиги Василий Васильевич Никифоров күүрэиннээх тэрийэр уонна пропагандистскай үлэтин түмүгэр 1923 сыллаахха Москвага Бүтүн Союзтаабы бастакы тыа-хаһаайыстыбаннай уонна кустарнай-промышленнай быыстапкага Саха сириин секциятын экспозицияларын кылгас болдьох иһигэр тэнитэн нуруот бүтүүһүн көрүүтүгэр таһаары ситиһиллбитэ диэн түмүгү оңоруох тустаахпыт.

С. СЫРОВАТСКАЯ,
СГУ студентката.